

*Problém dvorců na Velké Moravě
a v počátcích českého státu do poloviny
10. století*

Drahomíra

Jiří Sláma (1934–2020).

FROLÍKOVÁ - KALISZOVÁ

Věda, láska, víra, s. 57–68

[illegible]

The issue of manors in the Great Moravia at the beginnings of the Bohemian state to the middle of the 10th century

The topic of manors was one of many that Prof. Jiří Sláma focused on. After more than 30 years, some of the older researches have been reworked and reinterpreted as manors. The paper compares them with the only completely examined manor in Pohansko near Břeclav. The conclusion reflects the state of the current archaeological research – out of a total of 20 potential manors, only three meet at least three of the five criteria – i.e. enclosure, representative dwelling, church, family burial ground, other buildings – those are, in addition to Pohansko, also Budeč in Bohemia and Ducové in Slovakia. The other sites, especially those with a church and a small cemetery, may have been “magnates” manors but this is not archaeologically documented.

🔑 *manor; hillfort; Great Moravia; Bohemian state; 9th–10th century*

A decorative horizontal separator consisting of a continuous row of small squares, alternating between white and light gray.

🔑 *dvorec; bradiště; Velká Morava; český stát; 9.–10. století.*

Pojem dvorec je v archeologii raného středověku používán pro lokality nebo část lokality, na níž byla objevena kombinace obytných objektů spolu s kostelem a pohřebištěm, neopevňených nebo jen s lehkým ohrazením, na výšinné poloze nebo uvnitř hradiště. Prvním, kdo interpretoval typ neopevňeného sídliště na vyvýšené poloze nad cestou nebo nad křižovatkou cest v blízkosti soudobého města, s kostelem a panským pohřebištěm v lokalitách Modrá u Velehradu, Špitálky – Čertův kút ve Starém Městě a na sadské výšině u Uher-

* PhDr. Drahomíra FROLIKOVÁ-KALISZOVÁ, Ph.D., Archeologický ústav Akademie věd ČR, Praha, v. v. i., frolikova@arup.cas.cz.

ského Hradiště, jako velmožský dvorec¹, byl Vilém Hrubý. Analogie hledal ve zprávách o ruských „choromech“.² V poloze Špitálky, kde šlo zřejmě o rodinný hřbitov vlastníka kostela a jeho lidí,³ má V. Hrubý dvorec jako jednu ze tří alternativ výkladu tamější situace – dvorec stál na ostrožně Čertůj kút v místech, která strhl meandr Moravy (*obr. 1*). V případě Sadů změnil názor po ukončení výzkumu v roce 1964 a s odkazem na plán kláštera v Sankt Gallen se přiklonil k interpretaci naleziště jako sídla klášterní komunity byzantské misie.⁴ V dnešní době jeho hypotéza platí v mírně pozměněné podobě, a sice že jde o církevní areál, sídlo arcibiskupa Metoděje s církevní školou.⁵

V 50. letech při výzkumu hradiště Staré Zámky u Líšně byla objevena na ostrožně, tedy ve vnitřním areálu, soustava palisádových žlabů, pás dusaného jílů (žlutky), místy se zapuštěnými kúlovými jámami, a 36 kúlových jam uspořádaných do čtverce o straně 750 cm. Situaci Č. Staňa interpretoval jako dřevěnou věžovou bránu na kúlech, která chránila vstup do palisádou ohrazeného velmožského dvorce na nejvyšším místě akropole hradiště.⁶

Na vyšší úroveň posunul znalosti o dvorcích u Moravanů výzkum v lokalitě Břeclav-Pohansko (*obr. 2*), kde byl v letech 1959–1965 prozkoumán dvorec v podobě zhruba čtvercového areálu ohrazeného palisádou. Ve starší fázi činila vymezená plocha 4230 m². Vchod na severovýchodní straně chránila patrně dřevěná věž. K obranné palisádě přiléhaly menší ohrady chráněné nižší palisádou, pouze kostel, přistavěný k severnímu rohu, byl ohrazen vysokou palisádou. V mladší fázi byla ohrazená plocha zvětšena na 7900 m², přičemž zahrnula kostel s okolním hřbitovem. V absolutních datech kladl Bořivoj Dostál zřízení ohrady do let 820–840, stavbu kostela do intervalu 850–866, zrušení staré ohrady a osazení nové palisády synchronizoval s výstavbou kostela, zánik mladší palisády datoval do let 880–900. Severní „přístavek“ považoval B. Dostál za současný se starší fází ohrady a neodmítal možnost, že šlo o ohrazení předkřesťanského kultovního místa, na kterém byl posléze postaven kostel. Zánik dvorce dával podmíněně do souvislosti se vznikem opevnění celého hradiště. Ve dvorci byla provozována řemesla, skladováno a zpracováváno

¹ Tradiční termín *velmožský* používám jako neutrální náhražku pro označení různých kategorií vlastníků, jež nelze na základě archeologie rozlišit – majitelem mohl být kníže, člen jeho rodiny, člen knížecí družiny nebo i církevní velmož. Nahrazuje také adjektivum *šlechtický*, kterýžto termín je pro raný středověk nevhodný.

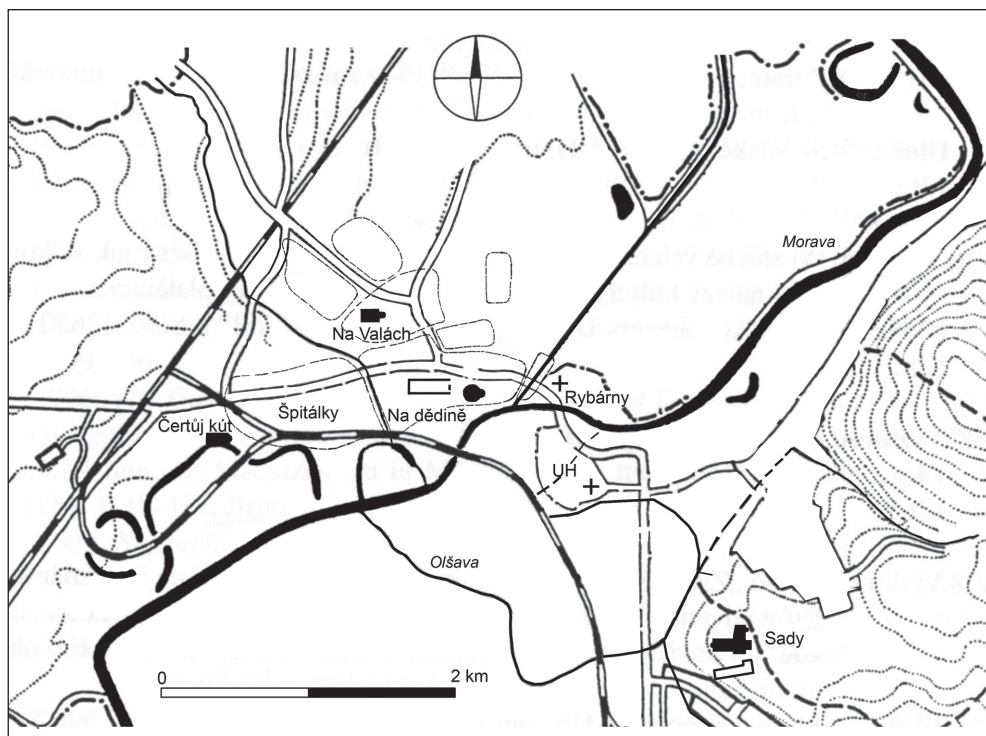
² HRUBÝ, Vilém: *Velkomoravská města a velmožské dvorce*, in: Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1960, Liblice 1961, s. 96–108.

³ POULÍK, Josef: *Nález kostela z doby Říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě*, Památky archeologické 463, 1955, s. 307–351.

⁴ HRUBÝ, Vilém: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, s. 357–358.

⁵ Naposledy GALUŠKA, Luděk: *Die grossmährische Siedlungsagglomeration Staré Město – Uherské Hradiště und das Problem ihrer Gliederung anhand der Befestigungen*, in: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problem der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren, ed. Ivana Boháčová – Lumír Poláček, Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno 2008, 169–178.

⁶ STAŇA, Čeněk: *Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně. Stavební vývoj*, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 8, 1972, s. 109–171.

Obr. 1: Poloha kostelů a staveb v předpokládaných dvorcích v areálu Veligradu

(katastry Starého Města, Uherského Hradiště a Sadů). Křížky – kostely předpokládané na základě nálezu torza zdí a hrobů v okolí. Výřez z katastrální mapy upravila a doplnila D. Frolíková-Kaliszová.

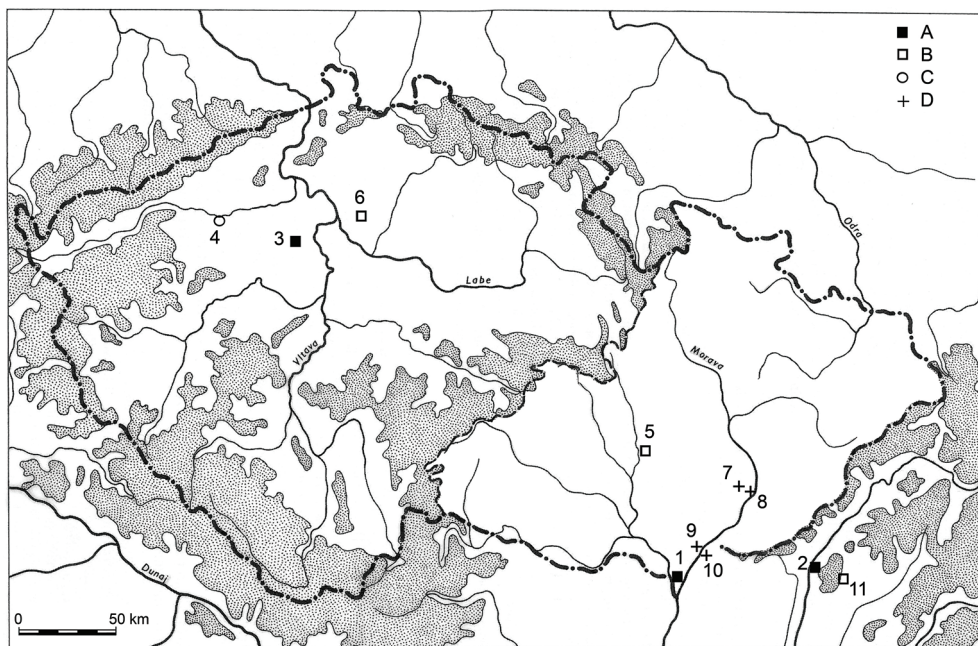
obilí, v malé míře zřejmě i chován dobytek, provozováno zahradničení a sadařství, ale hlavně se ve dvorci bydlelo a samozřejmě v kostele byly slouženy bohoslužby a pohřbívalo se kolem něj.⁷

Dvorec definoval jako ohrazený hospodářský komplex s obydlím vlastníka a kostelem, čímž jej přiblížil karolínským *curtes* – falcím, popisovaným v písemných pramenech. Zdůraznil obrannou funkci palisády, počet zjištěných objektů odpovídající údajům písemných pramenů o stavbách uvnitř *curtis*, a funkci sídelně-reprezentační, kterou plnil relativně velký chrám a nadzemní stavby na kamenných podezdívkách, často spojených maltou nebo omítaných. Pravoúhlý půdorys může vzdáleně odkazovat na římské vily, na něž zřejmě navazovaly zmíněné karolínské *curtes*.⁸

Dalším prozkoumaným dvorcem bylo Ducové na Slovensku, zkoumané v letech 1968–1975. Ve vyvýšené poloze nad údolím Váhu stál dvorec o rozloze cca 0,5 ha, ohrazený palisádou zasazenou do valu hradiska z doby bron-

⁷ DOSTÁL, Bořivoj: *Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec*, Brno 1975.

⁸ DOSTÁL, Bořivoj: *K otázce velmožských dvorců u Slovanů*, *Památky archeologické* 61, 1970, s. 270–279.

Obr. 2: Poloha pojednávaných lokalit podle katastrálních území.

1. Pohansko u Břeclavi, 2. Ducové, 3. Budeč, 4. Žatec, 5. Staré Zámky u Lišně, 6. Hradsko u Mšena, 7. Modrá u Velehradu, 8. Veligrad na katastrech Staré Město, Uherské Hradiště a Sady, 9. Mikulčice, 10. Kopčany, 11. Nitrianska Blatnica. A. archeologicky zkoumané dvorce, B. zjištěné ohrazení, C. Žatec (nedostatek údajů), D. lokality s potenciálními dvorci.

zové, jehož sloupy byly místy upevněny v podloží maltou. Nepravidelný tvar byl dán utvářením terénu, vnitřní plocha byla rozdělena na tři až čtyři části. Ve východní části stály srubové obytné stavby s maltovými podlahami, největší z nich byla dvouprostorová o rozměrech 12,5 x 5 m, druhá, menší, srubové konstrukce, je rekonstruována jako věžová. Jižní část sloužila rituálním účelům, nacházela se v ní rotunda, kolem níž bylo uloženo 22 hrobů. V severozápadní části, jež byla zčásti poškozena staršími výkopy, byl odkryt srubový dům bez maltové podlahy. A. Ruttkay předpokládal její využití např. jako volný prostor pro koně. Výrobní objekty nebyly zjištěny. Dvorec vznikl ve druhé polovině 9. a trval do druhé třetiny 10. století.⁹

Na Slovensku je předpokládaným dvorcem ještě Nitrianska Blatnica. V poloze Púšť byla nalezena superpozice palisádových žlabů, ohraničující ve star-

⁹ RUTKAY, Alexander: *Ducové, okr. Trnava*, in: Významné slovanské náleziská na Slovensku, Bratislava 1978, s. 63–72; TÝŽ: *Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze*, in: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, ed. Pavel Kouřil, Spisy archeologického ústavu AVČR Brno 25, Brno 2005, s. 225–254.

ší fázi plochu 0,9 ha, v mladší 0,35 ha. Nálezová situace byla A. Ruttkayem interpretována jako doklad „pravděpodobně velkomoravského dvorca pod návrším s rotundou sv. Juraja“, jehož vnitřní plocha byla poškozena orbou tak, že stopy nadzemních staveb byly zničeny.¹⁰

Také v Čechách bylo prozkoumáno několik dvorců. Na Hradsku u Mšena bylo zkoumáno sídliště, datované od 9. do první poloviny 10. století, ohraničené ze dvou stran palisádovým žlabem. Autor výzkumu M. Šolle situaci vykládá jako dvorec chráněný palisádou se sídlištními objekty uvnitř.¹¹ Popsaná situace však nesplňuje definici velmožského dvorce, stejně jako na Starých Zámcích. Lepší situace je v případě Budče, kde byl v letech 1976–1978 sledován palisádový žlab, vymezující plochu dvorce, v němž stála rotunda sv. Petra se hřbitovem a sídlem knížete. Tento dvorec zanikl nejpozději k polovině 11. století.¹² V letech 1999–2000 byl objeven knížecí dvorec na žateckém hradišti, založeném knížetem Boleslavem I. někdy po roce 936; dvorec tedy vznikl po tomto datu. Podle popisu P. Čecha byl tvořen dvěma srubovými a jedním křivým domem, uspořádanými šachovnicově, takže tvořily uzavřený dvůr. Všechny stavby byly podsklepeny.¹³ O dvorci na předhradí Levého Hradce psal také I. Borkovský, v jeho případě však šlo asi o jazykové nepochopení, protože pod pojmem dvorec píše o vícedílných domech.¹⁴

Stav znalostí ohledně velkomoravských dvorců shrnul B. Dostál k roku 1988 takto: v oblasti staroměstsko-uherskohradištské byly dosud prozkoumány jen pozůstatky chrámů a hřbitovy, nikoliv sídlištní části předpokládaných dvorců. Obdobný problém je v Mikulčicích – v „podhradí“ byly zkoumány především kostely s pohřebišti a nikoliv jejich zázemí.¹⁵ Zůstává tedy kompletně prozkoumaný dvorec na Pohansku se sakrálním okrskem s kostelem a pohřebištem, obytnou částí s nadzemními roubenými domy na zděných podezdívkách s litými maltovými podlahami, a hospodářskou částí s ohradami pro dobytek a velkými křivými stavbami s pletenými stěnami, u nichž připouští, že ty s otopným zařízením mohly sloužit jako shromaždiště družiny. Hospodářské a dílenské stavby shledává uvnitř i vně ohrady dvorce. Ze srovnání s karolínskou *curtis regalis* mu vychází, že jde o převzetí karolínské instituce

¹⁰ RUTTKAY, Alexander: *Správa o výskume v Nitrianskej Blatnici v roku 1980*, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980, Nitra 1981, s. 256–260; TÝŽ: *Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten*, s. 225–254.

¹¹ ŠOLLE, Miloš: *Hradsko u Mšena, část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu franckých letopisů*, Památky archeologické 68, s. 323–393.

¹² VÁŇA, Zdeněk: *Osídlení a opevnění Budče ve světle výzkumů v letech 1972 až 1979*, Praehistorica 8 – Varia archaeologica 2, 1981, s. 273–275.

¹³ ČECH, Petr: *Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří*, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 2000, s. 421–438.

¹⁴ BORKOVSKÝ, Ivan: *Staročeský dvorec na Levém Hradci*, Archeologické rozhledy 5, 1953, s. 621–646.

¹⁵ POULÍK, Josef: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*, Praha 1975, s. 129 – o šestém kostele napsal, že byl nedílnou součástí velmožského opevněného dvorce, zatímco o kostelích sedmém až desátém rovněž v podhradí se opatrně vyjádřil, že byly patrně zbudovány na dílčích sídlištích nebo dvorcích.

moravskou nobilitou. Dvorec Ducové vykládá jako další vývojovou etapu se zdůrazněnou sídelně reprezentační funkcí, neboť byla oddělena funkce hospodářsko-řemeslná. O dvorci v Nitranské Blatnici se vyjadřuje s rezervou.¹⁶

Jiří Macháček později představu B. Dostála revidoval. Za součást dvorce na Pohansku u Břeclavi pokládá jen kostel se hřbitovem a domy na zděných podezdívkách s litými maltovými podlahami, za diskutabilní považuje hospodářskou část – velké nadzemní kúlové stavby podle něj mohly mít funkci shromažďovací, zcela odmítá existenci řemeslnických dílen a výrobních objektů uvnitř plochy vymezené palisádou a umísťuje je vně. Dvorec i hradbu pokládá za přibližně současné, stojící na počátku středohradištního osídlení Pohanska. Dvorec z Pohanska srovnává s karolínskou falcí, jejíž hlavní součástí měl být hospodářský dvůr alias *villa* či *curtis*. Protože na Pohansku byly v řemeslnickém areálu rozptýleny chudé hroby převážně ženské, vidí v tom analogii k údaji z písemných pramenů, že personál karolínských dvorců sestával hlavně z nesvobodných žen (*serviles feminae*).¹⁷

Dvorec tak dle J. Macháčka plnil funkci reprezentační, kterou přirovnává k *palatiu* otonských falcí; ale protože otonské falce jsou mladší než Pohansko, píše důsledně o karolínsko-otonských, logicky vycházejí z předpokladu, že vzorem otonským falcím byly karolínské, které jsou však archeologicky málo prozkoumané. *Palatium* falcí sestávalo z obydlí krále, sálové stavby a kaple, umístěných na zvlášť opevněné či ohraničené ploše. *Palatium* na Pohansku shledává blízkým starší fázi otonských falcí Tilleda a Grone, které měly obydlí a dílny řemeslníků na předhradí. Královské obydlí – *palatium* tvořily sousedící domy nevelkých rozměrů stojící v řadě za kostelem, někde byl palác spojen s kaplí chodbou. Sálová stavba – aula sloužila ke shromažďování při sněmech, stávala naproti kostelu a *palatiu*, mezi nimi leželo volné prostranství. Srovnáním rozměrů dochází k závěru, že spojí-li obj. 110 a 113 ve dvorci na Pohansku, dosáhne celkové délky 23 m, která je v intervalu délek archeologicky zkoumaných sálových staveb na otonských falcích, tj. mezi 20 a 30 m.¹⁸

U uvažovaných dvorců u mikulčických kostelů tamní kolektiv archeologů připouští jako logický předpoklad existenci velmožských dvorců v podhradí hradiska Valy, konstatuje však, že dosud nejsou archeologicky doloženy. Nejlépe prozkoumaný areál na duně, na níž stál 7. kostel, podle nich vykazuje příliš chudou hmotnou kulturu, chybí v něm reprezentativní obytné stavby

¹⁶ DOSTÁL, Bořivoj: *Velmožské dvorce ve struktuře velkomoravského státu*, Slovenská archeológia 36, 1988, s. 283–290.

¹⁷ MACHÁČEK, Jiří: *Pohansko bei Břeclav – ein bedeutendes Zentrum Grossmährens*, in: Velká Morava mezi východem a západem, ed. Luděk Galuška – Pavel Kouřil – Zdeněk Měřinský, Spisy archeologického ústavu AVČR Brno 17, Brno 2001, s. 275–290.

¹⁸ MACHÁČEK, Jiří: *Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium nebo emporium moravských panovníků?*, Archeologické rozhledy 57, 2005, s. 104–138.

i ohrazení.¹⁹ P. Kouřil je méně skeptický, 7. kostel považuje za vlastnický, kolem něž pohrbívala rodina vlastníka, který však nepatřil k nejbohatším velmožům. Celý areál považuje za velmožský dvorec s tím, že fortifikaci nahradila ramena Moravy a případné lehké oplocení či nízká palisáda mohly zmizet beze stop. Obdobnou situaci, tj. polohu při hlavní komunikaci, v exponované poloze dosud neosídlené, mimo hlavní opevněný prostor hradiště, s nevýkypem počtem hrobů kolem kostela, nachází také u 8. kostela a snad i kolem 10. a 6. kostela a kolem kostela sv. Margity na katastru Kopčany, na pravém břehu Moravy naproti hradišti Valy u Mikulčic.²⁰ Počátek dvorce u kostela sv. Margity klade s opatrností do velkomoravského období P. Baxa.²¹

Pro ilustraci rozdílu mezi archeologicky doloženými jevy, pro které hledáme pojmenování, a pramennou základnou historie uveďme příklady dvorců, které známe z legend o přemyslovských světcích. Jiří Sláma uvádí dvorec kněžny Ludmily na Tetíně, dvorec kněžice Boleslava na Staré Boleslavi, dvorec družiníka Hněvsi tamtéž. Zároveň poukazuje na potíž s převodem latinské terminologie – jako *curia* je výslovně uvedeno jen bájné sídlo kněžny Libuše u Kosmy, ostatní jsou nazývány prostě *domus*, např. sídlo pražského biskupa.²² Vzhledem k tomu, že ani na Tetíně, ani ve Staré Boleslavi nebyly dvorce nalezeny, nelze se k jejich podobě vyjadřovat.²³

Přistupme nyní k výsledkům nových výzkumů, doplňujících starší poznatky z lokalit v oblasti veligradské aglomerace. Na východním konci staroměstského katastru leží osada Na Dědině. Podle rekonstrukce V. Hrubého byla založena na mírném návrší svažujícím se k řece. Patrně ležela na poslední vyvýšené výspě před přechodem přes Jalubský potok, ústícím kousek dál do Moravy. V roce 1962 tam byly pod podlahou kostela sv. Michala, stoj-

¹⁹ HLADÍK, Marek – MAZUCH, Marian – POLÁČEK, Lumír: *Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice und seine Bedeutung in der Struktur des Siedlungskomplexes*, in: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problem der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren, ed. Ivana Boháčová – Lumír Poláček, Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno 2008, s. 179–212.

²⁰ KOUŘIL, Pavel: *Kirche Nr. 7 in Mikulčice*, in: Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle, ed. Lumír Poláček – Jana Maříková-Kubková, Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno 2010, s. 57–69.

²¹ BAXA, Peter: *Die Kirche St. Margarethen und andere Fundplätze des 9.–10. Jahrhunderts auf der Flur „Za jazerom při sv. Margite“ von Kopčany*, in: Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle, ed. Lumír Poláček – Jana Maříková-Kubková, Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno 2010, s. 135–147.

²² SLÁMA, Jiří: *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*, Praehistorica 11, 1986, s. 18–21; TÝŽ: *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*, Praehistorica 14, 1988, s. 61.

²³ LUTOVSKÝ, Michal: *Přemyslovské hradiště*, in: Tetín svaté Ludmily, ed. Václav Cílek – Martin Majer – Radoslava Schmelzová, Praha 2017, s. 79–83; BOHÁČOVÁ, Ivana: *Sídlíštní zástavba. Přehled základních typů staveb a objektů*, in: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku, ed. Ivana Boháčová, Mediaevalia archaeologica 5, Praha 2003, s. 211–215; ve Staré Boleslavi je logické hledat dvorec kolem kostelů, avšak autorka žádnou z nalezených nadzemních staveb nebo útržků zdív nevykládá jako zástavbu dvorce.

cího na okraji dnešního hřbitova, objeveny základy rotundy.²⁴ V 80. letech 20. stol. byly zkoumány lité maltové podlahy a torza zdív odkrývaná západně od kostela těsně za hřbitovní zdí. Po smrti V. Hrubého v roce 1985 provedl revizi nalezených situací L. Galuška a celý výzkum tím dokončil (*obr. 3*). Podle jeho interpretace jde o torzo paláce vystavěného z kamenného zdiva pojeného maltou, na půdorysu o šířce 10 m a zjištěné délce 18 m, se střechou z pálených tašek a ozdobných hřebenovek, uvnitř omítaného, s rytou a malovanou výzdobou. Ve zdivu byly použity i zlomky římských cihel s kolky XIV. a XV. legie. Stejně se objevují i ve zdivu rotundy, která měla taktéž maltovou podlahu a omítaný vnitřek. Výstavbu obou zděných stavení klade L. Galuška do doby kolem poloviny 9. století. Palác, rotunda a blízké objekty hospodářského charakteru zřetelně vypovídají o tom, že v těchto místech stál dvorec jednoho z moravských velmožů, mohlo jít i o člena vládnoucího rodu.²⁵

Hledání sídlíštních objektů předpokládaného dvorce na Modré u Velehradu bylo úspěšné jen částečně. Čtyři středohradištní objekty včetně dvou obilnic a jedné pece naznačují sídlíště spíše zemědělského charakteru, rozložené níže po svahu pod areálem kostela s pohřebištěm.²⁶ Poloha sídla majitele kostela a dvorce zůstává nadále neznámá.

V roce 1986 při výkopu základové jámy sklepa v Luční ulici č. p. 12 ve čtvrti Uherského Hradiště – Rybárny došlo v hloubce 235–243 cm k objevu základového zdiva z lomového kamene pojeného nekvalitní běžovou maltou. Zeď probíhala směrem VSV–JZJ a stejně bylo orientováno deset kostrových hrobů nebo jejich částí, jež byly ve výkopu nalezeny. Inventář u koster (nože, kostěný jehelníček s železnou jehlou, zlomky pásového kování rakví, zlomky středohradištní keramiky, zlomky ostruhy s ploténkami) pohřby jednoznačně řadí do 9. století. Souvislost zdi s hroby je odvozována jen na základě shodné orientace, tedy nepřímou, avšak její výklad jako zdi kostela je vysoce pravděpodobný.²⁷ Nabízí se i možnost, že jde o kostel sv. Klimenta, hledaný V. Hrubým o něco západněji. Sídlíštní objekty je třeba hledat v prostoru mezi pohřebištěm a opevněním v poloze Bumbalov, pod dnešní zástavbou. Mohlo by jít o další z vlastnických dvorců v aglomeraci.

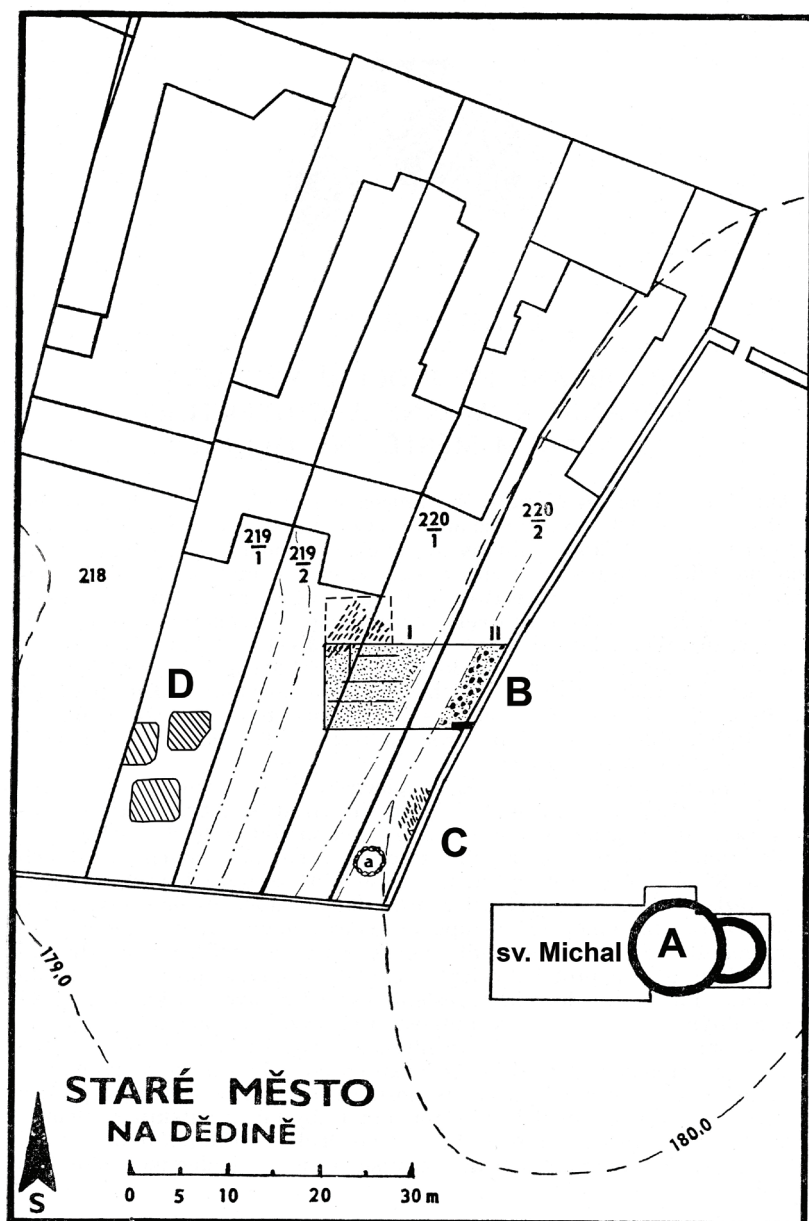
V 80. a 90. letech probíhaly v Uherském Hradišti předstihové plošné výzkumy, jakož i dokumentace četných výkopů pro inženýrské sítě. Destrukce kamenů s vápennou maltou a litou maltovou podlahou na ploše až 30 m² byla

²⁴ HRUBÝ, Vilém: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, s. 187–189.

²⁵ GALUŠKA, Luděk: *Předběžné hodnocení výzkumu profánní kamenné architektury ve Starém Městě „Na Dědině“*, in: *Staroměstská výročí*, Brno 1990, s. 121–136; TÝŽ: *The Question of Evaluating and the Present Level of Knowledge about the Great Moravian Agglomeration of Staré Město – Uherské Hradiště*, in: *Frühmittelalterlichen Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung*, ed. Čeněk Staňa – Lumír Poláček, Internationale Tagungen in Mikulčice III, Brno 1996, s. 189–197.

²⁶ GALUŠKA, Luděk: *Přehled výzkumů Moravského zemského muzea v Brně ve Starém Městě a okolí v letech 1992–2002*, Slovácko 44, 2002, s. 113–134; CHRÁSTEK, Tomáš: *Archeologický výzkum na katastru obce Modrá – Hrubý díl v roce 2009*, Slovácko 51, 2009, s. 167–184.

²⁷ SNÁŠIL, Robert – KRUTÁ, Tomáš – STLOUKAL, Milan: *Výzkum v Uherském Hradišti-Rybárnách v roce 1986, část I – materiály*, Slovácko 35, 1993, s. 115–139.

Obr. 3: Staré Město – Na Dědině. Nálezová situace.

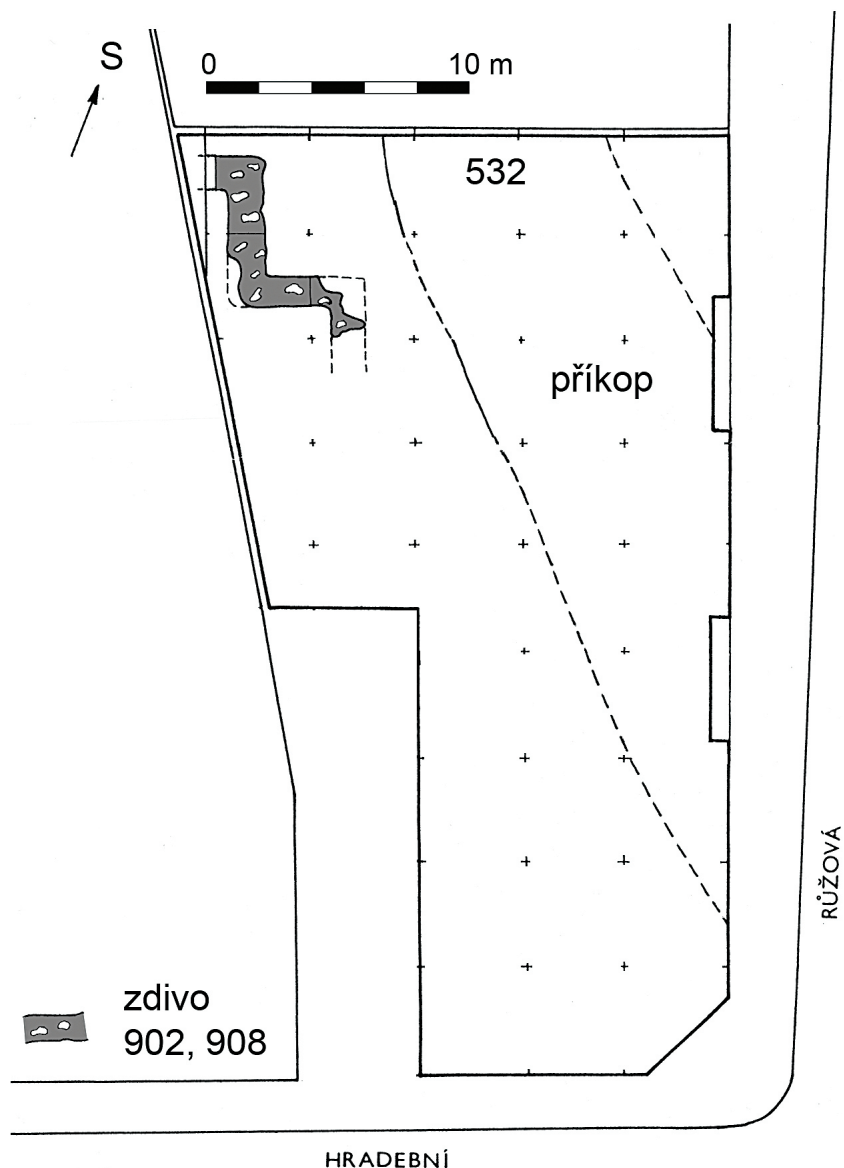
A. rotunda pod kostelem sv. Michala, B. stavba s maltovými podlahami velkomoravského období, C. studna a maltová podlaha mladohradištního stáří, D. objekty křulové konstrukce. Čerchované mladší příkopy. Podle L. Galušky.²⁸

²⁸ Podle GALUŠKA, L.: *Předběžné hodnocení*; TÝŽ: *The Question*.

dokumentována při výkopech pro nový vodovod na Masarykově náměstí. Na Mariánském náměstí bylo nalezeno zdivo, jehož kameny byly spojovány vápennou maltou, v níž se nacházely zlomky rozdrčených cihel, tedy maltou typickou pro velkomoravské stavitelství v oblasti staroměstsko-uherskohradištské aglomerace. V Otakarově ulici se v druhotné poloze objevovaly kameny s nalepenou maltou, někdy i s hladkou omítkou nebo i se stopami malování, jindy mazanice s vápennou omítkou, úlomky malty, kousky přepáleného vápence a také dva velké kusy lité maltové podlahy, obrácené hladkou stranou dolů. Pocházely z rozbořených staveb mladšího středohradištního horizontu (velkomoravského) a pozdějšími středověkými kolonisty byly použity pro stavbu pecí. Předpoklad, že v době vrcholného rozmachu velkomoravské říše stály na ostrově domy na kamenných podezdívkách, uvnitř s maltovými podlahami a omítanými stěnami je realistický. Jediným případem, kdy byl dochován aspoň částečný půdorys, je torzo stavby se základovým zdívem pojeným hlínou a nadzemním zděným na maltu, o síle 120 cm a zachované výšce 50 a 80 cm, odkryté při stavbě budovy Telecomu na nároží ulic Hradební a Růžové v roce 1993 (*obr. 4*). Byla vyslovena interpretace ve smyslu sakrální stavby na půdorysu kříže, protože v její blízkosti byly nalezeny nejméně tři hroby. V základech zdi byly nalezeny kameny s maltou, které musí pocházet ze starší stavby. Kromě zdiva a hrobu byl do kulturní vrstvy zahlouben také příkop, široký 8 m a hluboký 2,5 m, protínající plochu ve směru SZZ–JVV.²⁹ Navíc jde o polohu nejvýše položenou na území Uherského Hradiště v 9. století – pouze 160 cm pod dnešním povrchem, zatímco jinde je úroveň povrchu středohradištního souvrství níže než 200 cm od dnešní dlažby. Pokud kostel sv. Jiří, známý ze zakládací listiny města z roku 1257, stál v místě pozdějšího gotického chrámu, šlo by již o druhou sakrální stavbu na svatojiřských ostrovech (v pozdějším Uherském Hradišti). V každém případě poloha při východním cípu Masarykova náměstí s přilehlými ulicemi se objevem torza zděné stavby na křížovém půdorysu a s hroby v okolí jeví jako nejnadějnější kandidát pro hypotetický dvorec – sídlo místního velmože.

Souhrn stavu bádání o dvorcích nám ukazuje zásadní rozdíl mezi dvorcem na Pohansku a všemi ostatními, a to skutečnost, že jedině dvorec na Pohansku byl kompletně prozkoumán. Na jeho příkladu můžeme stanovit kritéria, která by měl sídelní útvar splňovat, aby mohl být nazýván velmožským dvorcem: měl by mít ohrazení, reprezentační sídlo, kostel s rodinným hřbitovem, další zástavbu jako obydlí personálu. Aspoň částečně s ním lze srovnávat jen pozdější dvorec v Ducovém, u něhož známe celý ohrazený půdorys a máme dokumentovanou sakrální stavbu i obytné stavby, a dvorec na Budči, na němž vedle stojícího kostela a prozkoumaných hrobů lze rekonstruovat tvar ohrazení. Další „dvorce“ můžeme rozdělit na ty, u nichž je doloženo ohrazení (Staré Zámky u Líšně, Nitrianska Blatnica, Hradsko u Mšena), ale uvnitř nebyl

²⁹ Naposledy souhrnně FROLÍKOVÁ, Drahomíra: *Archeologie o Uherském Hradišti v době velkomoravské – výzkumy lidí, povodně (40 let od zahájení plošných výzkumů)*, *Archaeologia historica* 45, 2020, s. 785–807; MENOŠKOVÁ, Dana: *Sedmdesát let archeologických výzkumů středohradištních lokalit na Uherskohradištsku a současný stav poznání tzv. Ostrova sv. Jiří*, *Archaeologia historica* 45, 2020, s. 809–829.

Obr. 4: Uherské Hradiště – torzo základu zděné stavby.

Podle J. Kohoutka a R. Procházky.³⁰

³⁰ Podle KOHOUTEK, Jiří – PROCHÁZKA, Rudolf: *Uherské Hradiště, Růžová – Hradební ulice*, Přehled výzkumů 1993–1994, 1997, s. 251–254.

nalezen základ církevní stavby ani hroby, a na ty, kde byly odkryty základy zděné stavby a hroby, ale chybí ohrazení i reprezentativní obydlí (mikulčické areály kolem kostelů 6 až 10, Kopčany – u sv. Margity, Staré Město – Špitálky, Uherské Hradiště – Rybárny, Uherské Hradiště – Masarykovo náměstí s okolím, Modrá u Velehradu). Poloha ve Starém Městě – Na Dědině sice nemá doložené ohrazení (příkopy na obrázku jsou mladší), to však buď zůstalo dosud neodhaleno v okolních zahrádkách, poničeno středověkou činností a zčásti zničeno současným hřbitovem, nebo hlavní ochrannou funkci plnila ramena Moravy. Zvláštní případy jsou Žatec (navíc k němu chybí publikovaná dokumentace, není ani nálezová zpráva) a církevní areál na Sadech v Uherském Hradišti.

Dostáváme se tím k otázce terminologie: lidově řečeno by se současný stav dal charakterizovat slovy „není dvorec jako dvorec“. Dvorce v pojetí J. Macháčka jako importu ideje antické *curie*, převzaté karolínskou správou říše a transformované posléze v otonskou falc, by odpovídalo jen Pohansko a snad Budeč, u níž se vedle výsledků archeologického výzkumu můžeme opřít o údaj ze svatováclavských legend. Pravoúhlý tvar palisády, tedy geometrický, zjevně souvisel s tím, že oba dvorce byly založeny uvnitř opevněného hradiště. Plochy vymezené ohrazením, ať už palisádou (Staré Zámky u Líšně, Nitrianska Blatnica, Hradsko u Mšena) nebo zástavbou (Žatec), odpovídají spíše významu slova dvůr jako volného prostranství obklopeného alespoň ze tří stran budovami, případně oplocením či jiným ohrazením, tak jak ho chápeme dodnes (srovnej venkovský dvorek, hradní nádvoří apod.). Ostatní vyjmenované případy jsou dvorce hypotetickými, které v budoucnu mohou být dalším výzkumem jako plnohodnotné mocenské sídlo potvrzeny, pokud se ovšem v terénu něco zachovalo. Jejich ohrazení se mohlo přizpůsobovat terénu, zejména v případě dvorců na ostrovech mezi říčními rameny.

Na základě současného stavu poznání se zdá, že dvorce jako ohrazené sídlo vlastníků kostelů měly v našich zemích v 9.–10. století své místo, aniž by ve všech případech muselo jít o ideový import z karolínského prostředí; vždyť potřeba ohradit si své vlastnictví, zvláště pokud jde o něco tak výlučného, jako je *domus* či *palatium* knížete, členů jeho rodiny či velmože, je přirozená. Problémem je výzkum těchto sídel: lehké oplocení, mělce zahloubené nebo povrchové stavby mohly zmizet beze stopy, být poničeny orbou, sesuny půdy po svahu, pozdější zástavbou, případně orbou na nezastavěných plochách na rozdíl od hlubokých hrobových jam a případných zděných pozůstatků staveb. Dvorec na Pohansku se tak jeví jako naplnění ideálu, jak měl knížecí dvorec vypadat, aby obstál v očích cizinců z vyspělejší Evropy. To ale neznamená, že všechny dvorce měly podobné ambice, naopak je pravděpodobnější, že vypadaly každý trochu jinak, podle požadavků a možností svého majitele, jeho postavení v rámci státní organizace, terénu, na kterém byl postaven atd. Pohansko je šťastná výjimka pro archeologii; zda byl tamější dvorec výjimkou ve své době a ve svém prostředí, to ukáží budoucí výzkumy.